

I

Žiūrėjau į laivą neatitraukdamas akių. Skaisčiai apšviestas, jis stovėjo Težo upėje, atokiau nuo krantinės. Nors Lisabonoje buvau jau visą savaitę, vis dar niekaip negalėjau priprasti prie nerūpestingų šio miesto žiburių. Šalyse, iš kurių atvykau, miestai skendėdavo naktyje juodi tartum anglies kasyklos, ir žibinto spindulys tamsoje buvo kur kas pavojingesnis už marą viduramžiais. Aš atvykau iš dvidešimtojo amžiaus Europos.

Tai buvo keleivinis garlaivis. Žinojau, kad jis turi išplaukti ryt vakare. Spiginančioje nepridengtų elektros lempučių šviesoje į jį krovė mėsos, žuvies, konservų, duonos ir daržovių atsargas; darbininkai tempė naštas ant denio, o kranas be garso kilnojo dėžes ir paketus it plunksnes. Laivas rengėsi kelionėn lyg Nojaus arka per pasaulinį tvaną. Jis ir buvo arka. Kiekvienas laivas, tais 1942 metų mėnesiais paliekąs Europą, buvo Nojaus arka. Amerika dunksojo toluomoje it Ararato kalnas, o tvano vandenys kilo kas dieną. Jie seniai užliejo Vokietiją ir Austriją, giliai paskandino Lenkiją ir Prahą; Amsterdamas, Briuselis, Kopenhaga, Oslas ir Pary-

žius jau nugrimzdo juose, Italijos miestai pašvinko jais, jau ir Ispanijoje nebebuvo saugu. Portugalijos pajūris tapo paskutiniu prieglobsčiu pabėgėliams, kuriems teisingumas, laisvė ir pakantumas reiškė daugiau negu tėvynė ir sotus gyvenimas. Vargas tam, kuris iš čia negalėjo išplaukti į Pažadėtąją Žemę — Ameriką. Jis buvo pasmerktas mirtinai nukraujuoti atsakymų išduoti atvykimo bei išvykimo vizas, beviltiškų pastangų gauti leidimą apsigyventi ir dirbti brūzgnyuose, internuotųjų asmenų stovyklų, biurokratizmo, vienišumo, atšiaurumo ir siaubingai visuotinio abejingumo individo likimui brūzgnyuose, visada sukerojančiuose dėl karo, baimės ir skurdo. Žmogus šiuo laikotarpiu tapo niekuo, galiojantis pasas — viskuo.

Šiandien po pietų buvau nuėjęs į „Estorilo“ kazino lošti. Vilkėjau dar visai padorų kostiumą, ir mane įleido. Tai buvo paskutinis, žūtbūtinis mėginimas papirkti lemtį. Mudviejų su Ruta leidimų gyventi Portugalijoje galiojimo laikas baigėsi po kelių dienų, o kitokių vizų mes neturėjome. Težo upėje stovintis laivas buvo paskutinis, kuriuo mes, dar būdami Prancūzijoje, tikėjomės pasiekti Niujorką; tačiau visi bilietai buvo parduoti prieš kelis mėnesius, o mes neturėjome nei leidimo atvykti į Ameriką, nei trijų šimtų su viršum dolerių bilietams. Aš pabandžiau gauti bent pinigų vieninteliu čia dar įmanomu būdu — lošdamas. Tai buvo beprasmiška. Jei-gu ir būčiau išlošęs, tik stebuklas galėjo užkelti mus ant laivo denio. Bet nevilties apimtas persekiojamas pabėgėlis ima tikėti stebuklu. Kitaip jis neištvertų.

Iš šešiasdešimt dviejų dolerių, kuriuos mes turėjome, pralošiau penkiasdešimt šešis.

Tą vėlyvą nakties valandą krantinė buvo tuščia. Tačiau netrukus pastebėjau vyriškį, kuris be tikslo slampinėjo pirmyn ir atgal, ūmai stabteldavo ir įsispoksodavo į garlaivį. Visai kaip aš. Pamaniau, kad ir jis vienas iš daugelio, užplaukusių ant seklumos, ir nebekreipiau dėmesio, kol pajutau, kad jis mane stebi. Policijos baimė pabėgėlio niekada neapleidžia; net sapne, net tada, kai nėra ko bijoti. Todėl aš tuoj pat pabrėžtinai abejingai nusigrėžiau ir koja už kojos nusliūkinau tolyn nuo krantinės, kaip žmogus, kuriam nėra ko bijoti.

Netrukus išgirdau žingsnius užpakaly savęs. Ėjau toliau nespirtindamas žingsnių, tik vis nesugalvoju, kaip duoti žinią Rutai, jeigu mane suimtų. Pasteliniais tonais nudažyti namai, sumigę krantinės gale tartum peteliškės naktį, buvo dar per toli, kad galėčiau nubėgti iki jų ir pasislėpti skersgatvių labirinte, nebijodamas būti pašautas.

Vyriškis mane pasivijo. Jis buvo truputį mažesnio ūgio negu aš.

— Ar jūs vokietis? — paklausė vokiškai.

Pakračiau galvą, nelėtindamas žingsnio.

— Austras?

Aš neatsiliepiu. Žiūrėjau į pastelinius namus, kurie artėjo labai lėtai. Žinojau, kad kai kurie portugalų policininkai puikiai kalba vokiškai.

— Aš ne policininkas, — tarė vyriškis.

Nepatikėjau juo. Jis dėvėjo civilinius rūbus, bet persirenge žandarai pustuzinį kartų buvo sučiupę mane Europoje. Tiesa, šįkart aš turėjau neblogus dokumentus. Juos Paryžiuje padirbo matematikos profesorius iš Prahos. Vis dėlto jie buvo truputį suklastoti.

— Mačiau, kaip jūs žiūrėjote į laivą, — tarė vyriškis. — Todėl pamaniau...

Abejingai nužvelgiau jį. Nebuvo panašus į policininką; bet anas žandaras, sučiupęs mane Bordo, atrodė toks pasigailėtinas kaip Lozorius, tris dienas išgulėjęs kape. Jis buvo pats negailestingiausias iš visų ir suėmė mane, nors žinojo, kad rytojais dieną į Bordo įžengs vokiečių kariuomenė. Būčiau pražuvęs, jeigu gailestingas kalėjimo direktorius nebūtų palaidęs manęs po kelių valandų.

— Ar norite plaukti į Niujorką? — paklausė vyriškis.

Aš neatsakiau. Dar dvidešimt metrų ir, jeigu reikės, galėsiu parmušti jį ir pasprukti.

— Štai du bilietai į tą laivą, — tarė vyriškis ir įkišo ranką kišenėn.

Blausioje šviesoje negalėjau jų įskaityti. Bet mes jau buvome ganėtinai nutolę nuo krantinės, ir aš išdrįsau stabtelėti.

— Ką tai reiškia? — paklausiau portugališkai. Buvau pramokęs keletą žodžių.

— Galite juos pasiimti, — tarė jis. — Man jų nereikia.

— Jums nereikia? Kodėl?

— Man jų nebereikia.

Išsproginau akis nieko nesuvokdamas. Jis tikrai neatrodė policininkas. Norint mane sulaikyti, šitokių triukų nereikėjo. Bet jeigu bilietai tikri, tai kodėl siūlo juos man? Nori parduoti? Mane suėmė kažkoks vidinis virpulys.

— Negaliu jų nupirkti, — pagaliau atsakiau vokiškai. — Jie verti milijonų. Lisabonoje turėtų būti turtingų emigrantų. Jie sumokės, kiek tiktai paprašysite. Jūs ne tam pasiūlėte. Aš neturiu pinigų.

— Aš neketinu jų parduoti, — atsakė vyriškis.

Vėl žvilgtelėjau į bilietus.

— Ar jie tikri?

Nepažįstamasis, nieko neatsakęs, ištiesė juos man. Bilietai sugurgždėjo tarp mano pirštų. Tikri. Jie reiškė išsigelbėjimą iš prazūties. Tiesa, kol kas negalėčiau jais pasinaudoti, nes mes neturime Amerikos vizų, bet ryt rytą būtų galima pabandyti jas gauti, o blogiausiu atveju — parduoti bilietus. Iš tų pinigų pratrauktume pusmetį. Negalėjau suprasti to žmogaus.

— Nesuprantu jūsų, — tariau.

— Galite juos pasiimti, — atsakė jis. — Dovanai. Ryt rytą aš išvykstu iš Lisabonos. Yra tiktai viena sąlyga.

Man pasidarė silpna. Iš pat pradžių nujaučiau, kad tai negali būti tiesa.

— Kokia?

— Nenoriu šiandikt pasilikti vienas.

— Norite, kad aš pabūčiau su jumis?

— Taip. Iki ryto.

— Ir tai viskas?

— Viskas.

— Ir nieko daugiau?

— Nieko.

Nepatikliai žvilgtelėjau į jį. Žinojau, kad tokie kaip mes kartais palūžta, kad jie nebegali išverti vienumos, kad suser- ga erdvės baime, nes jiems niekur nebėra vietos. Žinojau, kad tokią naktį kas nors, net ir visai nepažįstamas, būdamas greta gali atkalbėti žmogų nuo savižudybės. Bet visi laikė natūraliu dalyku padėti vienas kitam, ir niekas už tai neimdavo atlygio. Tuo labiau šitokio.

— Kur jūs gyvenate? — paklausiau.

Jis kilstelėjo ranką, lyg gindamasis.

— Ten aš nenoriu. Ar nėra kokios smuklės, kur dar ga- lėtume pasėdėti.

— Tikriausiai yra.

— Gal žinote kokią nors užėigą emigrantams? Kaip „Café de la Rose“ Paryžiuje?

Aš žinojau, kas ta „Café de la Rose“. Mudu su Ruta dvi savaites ten nakvojome. Šeimininkas leisdavo pasilikti kiek- vienam, kas užsisakydavo kavos. Mudu atsinešdavome kelis laikraščius ir suguldavome ant grindų. Niekada nemiegojau ant stalų. Nuo grindų nenusirisi...

— Nežinau tokios smuklės, — atsakiau.

Žinoti tai aš žinojau, bet negalima vesti žmogaus, do- vanojančio tau du garlaivio bilietus, ten, kur kiti atiduotų už juos ir akis.

— Aš žinau čia tik vieną restoraną, — tarė jis. — Bet galima pabandyti. Gal jis dar veikia.

Jis pamėjo vienišam taksi ir žvilgtelėjo į mane.

— Gerai, — atsakiau.

Mudu įsėdome, ir jis pasakė šoferiui adresą. Norėjau dar perspėti Rutą, kad negrįšiu iki ryto; bet, sėdint tame tamsiame, dvokiančiame taksi, mane ūmai apėmė tokia laukinė, viską užliejanti viltis, kad vos neapsvaigo galva. O gal tai iš tikrųjų tiesa? Gal iš tikrųjų mūsų gyvenimas dar nesibaigia, gal įvyko stebuklas, ir mes išgelbėti? Dabar aš jau nebūčiau nė sekundės palikęs nepažįstamojo vieno.

Apsukome teatrališkus *Praça do Comercio** kulusus ir netrukus patekome į aukštyn kylančių laiptų bei skersgatvių labirintą. Šita Lisabonos dalis man buvo nepažįstama. Kaip ir visur, šiame mieste labiausiai domėjausi bažnyčiomis ir muziejais — ne todėl, kad būčiau taip įsimylėjęs Viešpatį Dievą arba meną, o dėl tos paprastos priežasties, kad bažnyčiose ir muziejuose niekas nereikalavo paso. Prieš Nukryžiuotąjį ir didžiųjų meistrų drobes dar būdavai žmogumi, o ne subjektu su abejotinais dokumentais.

Mes išlipome iš automobilio ir kopėme aukštyn visokiais laiptais ir vingiuotomis gatvelėmis. Aplinkui tvyrojo žuvies, česnako, nakties gėlių, mirusios saulės ir miego kvapai. Mėnuliui tekant, nuošalėje iš tamsos kilo Šventojo Jurgio pilis. Mėnesienos krioklys sruvo laiptų kaskadomis. At-

* Komercijos aikštės (*port.*).

sigrėžiau ir pažvelgiau į uostą. Ten, apačioje, tyvuliavo upė; upė — tai laisvė, gyvenimas, ji tekėjo į jūrą; jūra — tai jau Amerika.

Aš stabtelėjau.

— Tikiuosi, jūs nesiruošiate iš manęs pasityčioti.

— Ne, — atsakė vyriškis.

— Turiu galvoje bilietus...

Dar krantinėje jis vėl įsidėjo juos į kišenę.

— Ne, — tarė jis. — Aš nejuokauju.

Jis parodė medžiais apaugusią nedidelę aikštę.

— Anapus yra restoranas, apie kurį kalbėjau. Jis dar veikia. Ten mes niekuo neišsiskirsime iš kitų. Restoraną lanko beveik vieni užsieniečiai. Mudu palaikys žmonėmis, kurie rytoj išplaukia ir prieš sėsdami į laivą švenčia savo paskutinę naktį Portugalijoje.

Tai buvo baras turistams su mažyte keturkampe aikštele šokiams ir terasa. Skambėjo gitara, salės gilumoje pamačiau fado* dainininkę. Kelis staliukus terasoje buvo užėmę užsieniečiai. Pastebėjau moterį vakarine suknia ir vyriškį baltu smokingu. Mes pasirinkome staliuką terasos gale. Iš čia atsivėrė Lisabonos vaizdas — bažnyčių bokštai blyškioje mėnesienoje, apšviestos gatvės, uostas, dokai ir laivas, vilties arka.

— Ar tikite į pomirtinį gyvenimą? — paklausė vyriškis su bilietais.

* Fado — iš Portugalijos kilęs muzikos žanras.

Pakėliau akis. Tikėjau, bet šitas klausimas vis tiek buvo pernelyg nelauktas.

— Nežinau, — atsakiau pagaliau. — Pastaraisiais metais per daug laiko skyriau klausimui, kaip pratęsti priešmirtinį gyvenimą. Jei pateksiu į Ameriką, mielai noru pamąstyti apie tai, — pridūriau norėdamas priminti jam žadėtuosius bilietus.

— O aš netikiu, — tarė jis.

Aš atsidusau. Buvau pasirengęs klausytis nelaimingo gyvenimo istorijos, bet ne diskutuoti. Neturėjau kantrybės diskusijoms. Apačioje stovėjo laivas.

Valandėlę mano kaimynas atrodė snūduriuojąs atmerkтомis akimis. Kai gitaristas išėjo į terasą, jis pabudo ir tarė:

— Pagal pasą vadinuosi Švarcu. Tai nėra mano tikroji pavardė, bet aš pripratau prie jos ir šiai nakčiai jos visiškai pakaks. Ar jūs ilgai buvote Prancūzijoje?

— Kol buvo įmanoma.

— Jus internavo?

— Kai prasidėjo karas. Kaip ir visus kitus.

Vyriškis linktelėjo.

— Mus taip pat. Aš buvau laimingas, — staiga negarsiai tarė jis greitakalbe, nuleidęs galvą, nukreipęs į šoną akis. — Buvau labai laimingas. Niekada nemaniau, kad galima būti tokiam laimingam.

Aš apstulbau. Tai tikrai nesiderino su šio vyro išvaizda. Jis atrodė kaip eilinis, gana drovus žmogus.

— Kada? — paklausiau jį. — Gal stovykloje?

— Paskutinę vasarą.

— Trisdešimt devintaisiais? Prancūzijoje?

— Taip. Vasarą prieš karo pradžią. Iki šiol nesuprantu, kaip visa tai nutiko. Būtinai turiu kam nors išsipasakoti. Aš nieko čia nepažįstu. Kai imsiu pasakoti, viskas dar kartą pasikartos. Tada aš ir pats iki galo suprasiu. Tuomet tai neišnyks. Reikia tiktai dar kartą...

Jis užsikirto.

— Ar jūs suprantate? — paklausė patylėjęs.

— Taip, — atsakiau aš ir atsargiai pridūriau: — Nesunku tai suprasti, pone Švarcai.

— Šito iš viso negalima suprasti, — karščiuodamasis atrėžė jis. — Ji guli ten, apačioje, kambaryje uždangstytais langais, šlykščiamo lentų karste, nebegyva! Jos nebėra! Kas gali tai suprasti? Niekas! Nei jūs, nei aš — niekas! Jei kas pasakys, kad supranta, tai bus grynas melas!

Lūkuriavau tylėdamas. Man jau ne kartą teko šitaip sėdėti ir klausytis. Kai neturi tėvynės, netekti artimo žmogaus dar sunkiau. Niekur nerandi atramos, o svetima šalis atrodo itin atšiauri. Patyriau tai pats Šveicarijoje, kai sužinojau, kad Vokietijoje mano tėvus nužudė ir sudegino koncentracijos stovykloje. Vaizduotė nuolat kurdavo motinos akis krematoriumo liepsnose. Jos persekiojo mane ir šiandien.

— Tikriausiai žinote, kas yra emigrantinė neurozė? — aprimęs paklausė Švarcas.

Aš linktelėjau. Kelneris atnešė dubenį krevečių. Pajutau

baisų alkį ir prisiminiau nuo pietų neturėjęs kąsnio burnoje. Neryžtingai žvilgtelėjau į Švarcą.

— Valgykite, valgykite, — paragino jis. — Aš palauksiu.

Jis užsakė vyno ir cigarečių. Aš įnikau valgyti. Krevetės buvo aromatingos ir šviežios.

— Atsiprašau, — sumikčiojau, — bet aš esu labai išalkęs.

Valgydamas stebėjau Švarcą. Jis sėdėjo ramiai, nerodydamas nei nekantravimo, nei susierzinimo, ir žiūrėjo į teatra-lišką miestą apačioje. Pajutau jam lyg ir simpatiją. Jis, matyt, atsikratė dirbtinių mandagaus elgesio normų ir suprato, kad žmogus gali jausti alkį ir valgyti, kai greta kitas kenčia, ir kad šito negalima pavadinti abejingumu. Jei kitam niekuo negali padėti, visai padoru išalkus valgyti jo duoną, kol jos iš tavęs neatėmė. Juk niekad nežinai, kada ją atims.

Pastūmiau lėkštę į šalį ir paėmiau cigaretę. Seniai buvau rūkęs — taupiau pinigus, kad šiandien galėčiau ilgiau palošti.

— Susirgau emigrantine neuroze trisdešimt devintų-jų pavasarį, — tarė Švarcas. — Penkerius metus prasibastęs emigracijoje. Kur jūs buvote trisdešimt aštuntųjų rudenį?

— Paryžiuje.

— Ir aš. Tada jau buvau palūžęs. Tai buvo laikotarpis prieš Miuncheno paktą. Baimės agonija. Iš įpratimo dar slapsčiausi ir priešinausi, bet jau nebeturėjau jėgų. Prasidės karas, ateis vokiečiai ir suims mane. Nuo lemties nepabėgsi. Susitaikiau su tuo.

Aš linktelėjau.

— Tai buvo savižudybių metas. Keista, bet po pusantrų metų, kai vokiečiai iš tikrųjų atėjo, savižudybių pasitaikydavo rečiau.

— Paskui buvo pasirašytas Miuncheno paktas, — tęsė Švarcas. — Trisdešimt aštuntųjų rudenį daugelis pasijuto tartum antrąkart gimę. Gyventi buvo taip lengva, kad pabėgėliai pasidarė nebeatsargūs. Prisimenate, Paryžiuje antrą kartą pražydo kaštonai? Buvau toks lengvabūdis, kad pasijutau žmogumi ir, deja, ėmiau taip ir elgtis. Policija sučiupo mane ir keturioms savaitėms uždarė į kalėjimą už pakartotinę atvykimą į šalį be leidimo. Paskui prasidėjo įprastas žaidimas: prie Bazelio mane išgrūdo per sieną, šveicarai parsiontė atgal, prancūzai vėl išvarė mane kitoje vietoje, šveicarai uždarė į kalėjimą... Juk jūs žinote šitą žaidimą šachmatais, kur vietoj figūrų stumdomi žmonės?

— Žinau. Žiemą būdavo ne juokai. Geriausi kalėjimai Šveicarijoje. Šilti kaip viešbučiai.

Aš vėl pradėjau valgyti. Nemalonūs prisiminimai turi vieną gerą ypatybę: jie įtikina žmogų, kad jis yra buvęs laimingas, net jeigu prieš akimirką pats tuo netikėjo. Laimė — sąlyginis dalykas. Kas šitai suvokė, retai kada jaučiasi labai nelaimingas. Aš buvau laimingas šveicarų kalėjimuose, nes tai buvo ne vokiečių kalėjimai. O dabar prieš mane sėdėjo žmogus, tvirtinantis, kad buvo suradęs laimę, nors tuo pat metu kažkur Lisabonoje, nevėdinamame kambaryje, stovėjo neobliuotų lentų karstas.

— Paleisdami paskutinį kartą, prigrasino ištremsią mane į Vokietiją, jeigu dar kartą pakliūsiu jiems be dokumentų, — tęsė Švarcas. — Tai buvo tik grasinimas, bet aš išsigandau. Nejučiomis pradėjau galvoti, ką reikėtų daryti, jeigu taip iš tikrųjų atsitiktų. Naktimis pradėjau sapnuoti, kad aš jau ten ir mane persekioja esesininkai. Tie sapnai ėmė taip dažnai kartotis, kad bijojau užmerkti akis. Jums teko tai patirti?

— Deja, galėčiau apie tai parašyti daktaro disertaciją, — atsakiau aš.

— Vienaį naktį vėl susapnavau esąs Osnabriuke, kur kadaise gyvenau ir kur buvo likusi mano žmona. Rodos, stoviu jos kambarį ir matau ją, išbalusią ir sulysusią. Helena serga, jos skruostais rieda ašaros. Pabudau labai susikrimtęs. Nemačiau jos daugiau kaip penkerius metus ir nieko apie ją negirdėjau. Aš niekada jai nerašiau, bijodamas, kad korespondencijos nepatikrintų. Prieš pabėgimą Helena pasižadėjo su manim išsiskirti. Tai būtų apsaugoję ją nuo daugelio nemalonumų. Kelerius metus galvojau, kad ji taip ir padarė.

Švarcas patylėjo. Neklausinėjau, kodėl jis turėjo bėgti iš Vokietijos. Tam buvo užtektinai priežasčių. Nė viena iš jų nebuvo įdomi, nes visos — nežmoniškos. Tapti auka niekuomet neįdomu. Gal jis buvo žydas, gal priklausė dabartiniam režimui priešiška partijai, o gal turėjo priešų, staiga tapusių įtakingais, — buvo dešimtys priežasčių, dėl kurių Vokietijoje galėjai atsidurti koncentracijos stovykloje arba būti pribaihtas.

— Man pavyko sugrįžti į Paryžių, — vėl prabilo Švarcas. — Bet tas sapnas vis persekiojo mane. Jis nuolat kartodavosi. Tuo laiku išsisklaidė visos iliuzijos apie Miuncheno susitarimą. Pavasarį pasidarė aišku, kad karas neišvengiamas. Jo nuojauta tvyrojo ore kaip degusių tvaikas, kurį pajunti anksčiau, negu išvysti ugnį. Tiktai pasaulio diplomatija bejėgiškai užsimerkusi kūrė malonias svajones — apie antrą ar trečią Miuncheną, apie ką tiktai norite, tik ne apie karą. Niekada žmonės taip netikėjo stebuklais, kaip mūsų laikais, kai stebuklų nebūna.

— Kartais jų dar pasitaiko, — paprieštaravau aš. — Jei ne stebuklai, mūsų nebūtų.

Švarcas linktelėjo.

— Teisingai. Asmeniniai stebuklai. Aš pats vieną patyriau. Jis prasidėjo Paryžiuje. Netikėtai paveldėjau tikrą, nesuklastotą pasą. Tame pase ir įrašyta Švarco pavardė. Jis priklausė vienam austrui, su kuriuo susipažinau „Café de la Rose“. Mirdamas jis paliko man savo pasą ir pinigus. Žmogus buvo atvykęs į Paryžių tik prieš tris mėnesius. Pirmą kartą susidūriau su juo Luvre prie impresionistų paveikslų. Tada aš ten praleisdavau ištisas popietes ieškodamas nusi-raminimo. Kai stoviniuodavau prie tų tylių, saulėtų peizažų, negalėdavau patikėti, kad dvikojų būtybių padermė, sukūrusi šitokius dalykus, tuo pat metu galėtų rengtis kruvinam karui. Ta iliuzija porai valandų sumažindavo kraujo spaudimą.

Žmogus, turėjęs pasą Švarco pavarde, dažnai sėdėdavo prie Mané tapytų vandens lelijų bei katedrų. Mudu pradėjo-

me kalbėtis, ir jis papasakojo, kad, naciams užgrobus valdžią Austrijoje, jam pavyko pasprukti ir išvykti iš šalies. Tiesa, jis prarado visą turtą — didelį impresionistinių drobių rinkinį. Jas konfiskavo, bet jis dėl to nedejavo. Kol muziejuose eksponuojami paveikslai, pasakė Švarcas, galima laikyti juos savais ir nebijoti, kad sudegs ar bus pavogti. Be to, Prancūzijos muziejuose paveikslai daug geresni negu tie, kuriuos jis turėjęs. Anksčiau jis buvo prikaustytas prie savo ribotos kolekcijos tartum uolus tėvas prie šeimos, jautė pareigą laikyti ją geriausia pasaulyje, o tai veikė ir jo paties skonį. Dabar jam priklausanč visi paveikslai viešuose rinkiniuose, ir dėl jų nėra jokių rūpesčių... Švarcas buvo savotiškas žmogus, tylus, ramus ir linksmas, nepaisant to, ką buvo išgyvenęs. Jis pabėgo beveik be pinigų, bet sugebėjo išgelbėti keletą senų pašto ženklų. Šiuos lengviau paslėpti negu briliantus. Su briliantais nepatogu vaikščioti, kai jie paslėpti batuose, o jus veda tardyti. Juos sunku parduoti be milžiniškos nuolaidos ir gausybės klausimų. O pašto ženklais domisi filatelistai, kurie daug neklausinėja.

— Kaip jis juos išvežė? — paklausiau emigranto profesinio smalsumo skatinamas.

— Jis pasiėmė su savim senus, nereikšmingus, atplėštus laiškus ir užkišo ženklus už vokų pamušalų. Muitininkai tikrino laiškus, į vokus jie nė nepažvelgė.

— Sumaniai, — pagyriau.

— Be to, Švarcas išsivežė ir du mažus Engro piešinius. Du portretus. Įdėjo juos į plačius pasportus, įrėmino nesko-

ningais aukso imitacijos rėmais ir pareiškė, kad tai esą jo tėvų portretai. Prie pasporto iš kitos pusės dar nepastebimai priklįjavo du Degà piešinius.

— Sumaniai, — pakartojau.

— Balandžio mėnesį jį ištiko širdies priepuolis. Švarcas atidavė man savo pasą, likusius pašto ženklus ir piešinius bei nurodė adresus žmonių, kurie gali nupirkti ženklus. Kai kitą rytą užėjau pas jį, Švarcas gulėjo lovoje nebegyvas. Vos atpažinau, taip jį buvo pakeitusi toji tyla. Pasiėmiau pinigų, kiek jų dar buvo likę, kostiumą, šiek tiek baltinių. Jis pats man išvakarėse prisakė tai padaryti: geriau tegu viskas atitenka nelaimės draugui negu šeimininkui.

— Jūs ištaisėte pasą? — paklausiau.

— Tiksliai nuotrauką ir gimimo metus. Švarcas buvo dvidešimt penkeriais metais vyresnis. Mudviejų vardai sutapo.

— Kas jums tai padarė? Briuneris?

— Kažkoks žmogus iš Miuncheno.

— Tai Briuneris. Pasų specialistas. Jis buvo tikras šaunuolis.

Briunerį ir jo meistriškus ištaisymus gerai žinojo visi emigrantai. Jis daugeliui padėjo, bet pats neturėjo jokio dokumento, kai jį suėmė. Jis buvo prietaringas: įsivaizdavo esąs taurus geradarys ir tikėjo, kad nieko neatsitiks, kol nepanaudos savo meno sau pačiam. Iki emigracijos jis turėjo nedidelę spaustuotę Miunchene.

— Kur jis dabar? — paklausiau.

— Argi ne Lisabonoje?

Šito aš nežinojau. Gal jis ir čia, jei dar gyvas.

— Su tuo pasu jaučiausi kažkaip nejaukiai, — tarė Švarcas antrasis. — Kelias dienas nesiryžau juo naudotis, kol nepripratau prie naujos pavardės. Kartodavau ją be atvangos. Klajojau Eliziejaus laukais, murmėdamas žodį „Švarcas“ ir savo naująją gimimo datą. Sėdėdavau muziejuje prie Renuaro paveikslų ir, jeigu būdavau vienas, pašnibždomis kurdavau įsivaizduojamą dialogą. Iš pradžių griežtu balsu: „Švarcas!“ Paskui, skubiai pašokęs, atsiliepdavau: „Esu!“ Arba burbtelėdavau: „Pavardė!“ Ir automatiškai išpyškindavau: „Jozefas Švarcas, gimęs Vienoje, Noištate, 1898 metų birželio 22 dieną.“ Treniruodavausi net vakarais, prieš užmigdamas, kad kada nors, policininko pažadintas naktį ir dar neatitokęs, neleptelčiau, ko nereikia. Troškau pamiršti savo ankstesnę pavardę. Didelis skirtumas, ar tu visai neturi paso, ar gyveni su svetimu pasu. Svetimas pasas buvo pavojingesnis.

Netrukus pardaviau abu Engro piešinius. Gavau už juos mažiau, negu tikėjausi, bet dabar visgi turėjau pinigų, tiek pinigų, kiek seniai nebuvau matęs.

Vieną naktį man šovė į galvą mintis, nuo kurios nebegalėjau išsivaduoti. O kodėl su šituo pasu nenuvažiavus į Vokietiją? Juk jis beveik tikras, kodėl jis turėtų sukelti kam nors įtarimą pasienyje? Aš galėčiau pamatyti žmoną. Galėčiau numaldyti savo baimę dėl jos likimo. Galėčiau...

Švarcas pažvelgė į mane.

— Jūs, be abejonės, šitai patyrėte. Gryniausia emig-

ranto neurozė. Skrandžio spazmai, džiūstanti gerklė, akių perštėjimas. Tai, ką penkerius metus stengėtės sutrypti, ką norėjote užmiršti, ko vengėte labiau negu maro, vėl jus užplūsta: žudantys prisiminimai, neišgydomas emigranto sielos vėžys!

Mėginau išsiblaškyti, kaip ir anksčiau eidavau prie ramybės ir tylos paveikslų, prie Sislėjaus, Pisaro ir Renuaro, ištisas valandas išsėdėdavau muziejuje, bet dabar jų poveikis buvo tiesiog priešingas. Paveikslai neberamino manęs — jie pradėjo raginti, reikalauti, priminti: gimtinę, kai ji dar nebuvo rudojo maro apsesta, vakarus tyliose gatvelėse, kur virš sienų sviro žydinčios alyvos, seno miesto auksines sutemas, žalius bažnyčių bokštus su aplink sklandančiomis kregždėmis ir mano žmoną.

Aš — paprastas, niekuo neypatingas žmogus. Gyvenau su žmona ketverius metus taip, kaip dauguma — be konfliktų, maloniai, bet ir be didelių jausmų. Po pirmųjų mėnesių mūsų santykiai tapo tuo, ką įprasta vadinti laiminga santuoka — sąjunga dviejų žmonių, įsitikinusių, kad tarpusavio pagarba yra bendro ramaus gyvenimo pamatas. Nesivaikėme chimery. Bent man taip atrodė. Buvome protingi žmonės ir mylėjome vienas kitą.

Dabar viskas susijaukė. Pradėjau prikaišioti sau dėl šitos bespalvės santuokos, dėl to, kad praradau viską. Kam aš gyvenau? Ką veikiu dabar? Išsikasiau olą ir vegetuoju. Kiek šitai truks? Kuo baigsis? Prasidės karas, ir Vokietija nugalės. Tai buvo vienintelė šalis, apsiginklavusi iki dantų. Kas tada

bus su manim? Kur šliaužti, jei dar turėsiu laiko ir kvapo? Kokioje stovykloje teks stipti badu? Prie kokios sienos, jei tik pasiseks, pribaigs mane šūviu į pakaušį?

Štai taip pasas, turėjęs mane nuraminti, suteikė tiktai kančių. Klaidžiojau gatvėmis, vos nekrisdamas iš nuovargio, tačiau negalėdavau užmigti, o jei ir užsnūsdavau, pašokdavau, sapno išgąsdintas. Sapnuodavau žmoną gestapo rūsyje; gir-dėdavau, kaip ji šaukiasi pagalbos užpakaliniame viešbučio kieme; vienąsyk, įeidamas į „Café de la Rose“, kampu į duris kabojusiam veidrodyje pamačiau jos veidą. Ji žvilgtelėjo į mane, išblyškusi, liūdnomis akimis, — ir pradingo. Mačiau taip aiškiai, kad net pagalvojau, jog jina čia, ir puoliau įkan-din į užpakalinę salę. Patalpa buvo kaip visada sausakimša, bet jos ten neradau.

Kelias dienas mane persekiojo įkyri mintis, kad žmona taip pat emigravo ir dabar ieško manęs. Šimtus kartų ma-čiau, kaip ji pasukdavo už kampo arba sėdėdavo ant suoloelio Liuksemburgo sode, bet kai prisiartindavau, į mane pakil-davo nustebęs svetimas veidas. Vienąsyk ji perėjo Santarvės aikštę sekundę prieš pajudant riaumojančiam automobilių srautui, ir tai jau tikrai buvo ji — jos eisena, jos maniera kilstelėti pečius! Man atrodė, kad net pažinau jos suknutę. Bet kai reguliuotojas pagaliau užtvenkė automobilių upę ir aš galėjau vyti, ją jau buvo prarijusi žiojėjanti metro anga. Nudardėjau laiptais žemyn į peroną, bet spėjau pamatyti tik pašaipiai tamsoje mirksinčias tolstančio traukinio šviesas.

Išsipasakojau savo bėdas vienam pažįstamam. Jo pa-

vardė buvo Lezeris. Gydytojas iš Breslavo, dabar prekiavęs kojineimis.

Jis patarė man vengti vienumos.

„Susiraskite kokią moterį“, — pasiūlė jis.

Tai nepadėjo. Juk jūs žinote tuos ryšius iš nevilties, iš vienvietės, iš baimės, tą ieškojimą nors truputėlio šilumos, balso, kūno ir tą pabudimą — lyg iš mėnulio nukritus — skurdžiame kambarėlyje svečioj šaly, ir tą graudų dėkingumą, kad šalia savęs girdi kito žmogaus alsavimą. Argi tai gali numaldyti įsisiautėjusią vaizduotę, gadinančią tau kraują, kai rytais pabundi, jausdamas kartėlį dėl tuščio gyvenimo?

Kai dabar pasakoju, viskas atrodo beprasmiška ir prieštaringa. Anuomet buvo kitaip. Po visų blaškymųsi išvada būdavo ta pati: turiu grįžti namo. Turiu dar kartą pamatyti žmoną. Galbūt ji seniai gyvena su kitu. Tebūnie. Turiu ją pamatyti. Tada man tai atrodė logiška.

Vis labiau plito gandai apie karą. Visi matė, kaip Hitleris iš karto sulaužė pažadą užimti tiktai Sudetų kraštą, o ne visą Čekoslovakiją. Dabar tas pat prasidėjo su Lenkija. Karas turėjo kilti. Prancūzijos ir Anglijos sąjunga su Lenkija darė jį neišvengiamą. Tai jau buvo nebe mėnesių, o tik savaičių klausimas. Kaip ir man. Kaip ir mano gyvenimui. Turėjau apsispręsti. Ir aš tai padariau. Nusprendžiau važiuoti į Vokietiją. Nežinojau, kas iš to išeis. Man buvo vis vien. Jeigu prasidės karas, vis tiek pražūsiu. Tai kodėl nepadarius beprotiško žingsnio?

Tomis dienomis mane apėmė kažkokia keista linksmybė. Gegužė padengė Apvaliosios aikštės gėlynus margu žydinčių tulpių kilimu. Ankstyvi vakarai jau skleidė sidabrinį impresionistinį spindesį, driekėsi violetiniai šešėliai, žalsvas dangaus skliautas kabėjo aukštai viršum šaltos pirmųjų gatvės žibintų šviesos, viršum neramiai bėgiojančių raudonų šviesoraščio linijų ant redakcijų stogų, grasinančių karu kiekvienam, kas jas skaitė.

Pirmiausia nuvažiavau į Šveicariją. Norėjau išmėginti savo pasą nepavojingame krašte, kad galutinai juo patikėčiau. Prancūzų muitininkas abejingai ištiesė jį man atgal. To aš ir laukiau. Išvykti sunku tikrai iš tų šalių, kurias valdo diktatoriai. Vis dėlto, kai prie manęs priėjo šveicarų valdininkas, pajutau, kad širdis suspurdėjo. Tiesa, sėdėjau kiek galėdamas ramiau, bet man atrodė, kad mano plaučių krašteliai virpa taip, kaip kartais visiškoje tyloje ant medžio staigiai suvirpa vienas lapelis.

Valdininkas pavartė pasą. Jis buvo augalotas, plačiapetis ir kvėpėjo pypkės tabaku. Stovėdamas kupė jis uždengė langą, ir man aiktelėjo širdis. Lyg jis būtų užstojęs man dangų ir laisvę, lyg kupė jau būtų pavirtusi kalėjimo kamera. Paskui jis gražino pasą.

„Jūs pamiršote prispausti antspaudą“, — nejučiom išpoškinau greitakalbe, jausdamas neapsakomą palengvėjimą.

Valdininkas nusišypsojo.

„Aš dar prispausiu jį. Ar tai jums taip svarbu?“

„Ne. Tiesiog savotiškas suvenyras.“

Jis prispaudė pase antspaudą ir išėjo. Aš prikandau lūpą. Koks nervingas pasidariau! Vėliau į galvą atėjo mintis, kad pasas su antspaudu atrodo įtikinamiau.

Šveicarijoje kiaurą dieną mąščiau, ar važiuoti traukiniu į Vokietiją, bet man pritrūko drąsos. Be to, nežinojau, ar grįžtančiųjų, tarp jų ir buvusios Austrijos piliečių, netikrina ypač griežtai. Gal nieko panašaus ir nebuvo, bet aš vis dėlto nusprendžiau pereiti sieną nelegaliai.

Ciuriche, kaip ir anksčiau, pirmiausia nuėjau į centrinį paštą. Prie langelio, kur buvo išduodama korespondencija iki pareikalavimo, dažniausiai sutikdavai pažįstamų — klajūnų be teisės apsigyventi, kaip ir tu pats, iš kurių galėdavai sužinoti naujienų. Iš ten nuėjau į „Kondoro“ kavinę, truputį panašią į „Café de la Rose“. Sutikau daug perėjusių per sieną, bet nė vienas jų nežinojo vietų pereiti į Vokietiją. Tai buvo natūralu. Kam, be manęs, būtų kilęs noras ten grįžti? Mačiau, kaip jie žvilgčiojo į mane. Kai pamatė, kad aš tvirtai pasiryžęs, manęs ėmė vengti. Juk žmogus, norintis grįžti, galėjo būti tikrai perbėgėlis, susitaikęs su nacistiniu režimu. O ką toks tipas dar padarys? Ką išduos? Kaip išduos?

Staiga likau vienišas. Manęs vengė, kaip vengia žmogžudžio. Aš negalėjau nieko paaiškinti. Pačiam kartais pasidarydavo taip karšta, kad išpildavo prakaitas, pagalvojus,

kas manęs laukia. Kaip išaiškinsi kitiems tai, ko pats negali suprasti?

Trečios dienos rytą, šeštą valandą, mane prikėlė iš lovos policininkai ir nuodugniai ištardė. Iš karto supratau, kad įskundė kuris nors pažįstamas. Pasas jiems pasirodė įtartinas, ir man teko kiūtinti į policiją. Laimė, kad pase buvo šveicarų muitinės antspaudas. Aš galėjau įrodyti, kad atvykau legaliai ir buvau šalyje tik tris dienas. Gerai prisimenu tą ankstyvą rytą, kai ėjau su policininku gatvėmis. Aušo giedra diena. Bokštai ir miesto stogai ryškėjo dangaus fone tartum išpjaustyti iš metalo. Iš kepyklos dvelkė šiltos duonos kvapas ir atrodė, kad visas pasaulio žavesys sukauptas tame kvape. Jums yra tekę tai jausti?

Aš linktelėjau.

— Pasaulis niekada neatrodo toks gražus, kaip tą akimirką, kai jį paliekate, kai jums atima laisvę. Kad galėtum visada jį toki matyti! Galbūt mes turime tam per mažai laiko. Per mažai ramybės.

Švarcas papurtė galvą.

— Tai neturi nieko bendra su ramybe. Aš ilgai jį toki mačiau.

— Ir jūs pajėgėte išsaugoti tą žavesį? — paklausiau.

— Nežinau, — létai atsakė Švarcas. — Kaip tik tai aš ir noriu suprasti. Jis išsprūdo man iš rankų. Bet ar jis buvo tikras tuomet, kai laikiau jį delne? O gal aš dabar galiu pilniau jį atkurti ir išsaugoti amžiams? Dabar, kai jis nebesikeičia? Ar ne todėl mes prarandame tai, ką manėme turį savo rankose,

kad viskas pasaulyje keičiasi? Ir ar tas žavesys nesustingsta tiktai tuomet, kai jo nebėra, kai jis nebesikeičia? Argi jis ne tada tiktai iš tikrųjų ir priklauso mums?

Jis įsmeigė nemirksinčias akis į mane. Tik dabar galėjau jas gerai įžiūrėti. Vyzdžiai buvo išplėsti. „Turbūt koks nors fanatikas arba pamišėlis“, — nelauktai toptelėjo man.

— Aš to nesu patyręs, — atsakiau. — Bet argi kiekvienas nebando sulaikyti to, ko negalima sulaikyti? Ir atsikratyti tuo, kuo neįmanoma atsikratyti?

Moteris su vakarine suknia pakilo nuo gretimo staliuko. Ji pažvelgė žemyn į miestą ir uostą.

— *Darling**, kodėl mes turime grįžti? — tarė ji vyriškiui baltu smokingu. — Kad galėtume pasilikti čia! Visai nenoriu vėl plaukti į Ameriką.

* Brangusis (*angl.*).